

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 157-189
Geliş Tarihi: 16.07.2020
Kabul Tarihi: 22.12.2020
DOI: 10.26513/toecd.770416

Orta Doğu’da Modern Devletin İnşası: Irak ve Suriye Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme

Merve Özdemirkıran Embel*

Öz

Amerika Birleşik Devletleri liderliğindeki uluslararası koalisyon güçlerinin Irak’a 2003 yılındaki müdahalesi, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle beraber meşruiyetleri hatta varlıkları tartışılır hale gelen birçok Orta Doğu rejiminin çöküşünü hızlandırdı. 2011’de başlayan isyanların temelini oluşturan toplumsal taleplere cevap veremeyen devletler çözülmeye hatta Suriye’de olduğu gibi iflas etmeye başladı. Bu süreci anlamlandırmaya yardımcı olacak pek çok unsuru Orta Doğu’da modern devletin temellerinin atıldığı, ulus-devlet inşasının somutlaştığı manda yönetimleri döneminde bulmak mümkündür. Bu çalışmanın amacı, Orta Doğu’da günümüzde yaşanan etnik ve/veya dinsel çatışmanın ya da merkezi otoritenin reddine bağlı olarak ortaya çıkan siyasi istikrarsızlığın ana kaynağının bölgedeki devlet inşası süreciyle ilgili olduğunu ortaya koymaktır. Çalışma, modern devlete ilişkin kuramsal tartışmaları hatırlatarak, Orta Doğu’daki devlet krizini Irak ve Suriye örnekleri üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Devlet İnşası, Modern Devlet, Manda Rejimi, Irak, Suriye

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, TR, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Fransızca) Bölümü, orcid.org/0000-0001-9820-480X, merve.ozdemirkiran@marmara.edu.tr

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 8, No: 1, pp. 157-189
Received: 16.07.2020
Accepted: 22.12.2020
DOI: 10.26513/toed.770416

Building the Modern State in the Middle East: A Case Study on Iraq and Syria

Merve Özdemirkıran Embel*

Abstract

Many regimes in the Middle East have entered a disintegration process by the end of the Cold War which has been exacerbated following the intervention of the US led international coalition in Iraq in 2003. These regimes were unable to comply with the social change and demands that have been voiced since the 2011 Uprisings, and some states have weakened or collapsed like in Syria. To make sense of this process, one has to take a look back at the mandate period when the foundation of the modern state in the Middle East was laid and the incarnation of the nation state began. This article aims to reveal that the main source of the political instability linked to the ethnic and religious conflict and the denial of the central authority could be essentially found in the state building process in the region. By recalling the definition of the modern state as well as the theoretical debate on the modern state, the article analyzes the crisis of the state in the Middle East through the Iraqi and Syrian cases.

Keywords: State Building, Modern State, Mandate Regime, Iraq, Syria

---

* Asst. Prof., Marmara University, TR, Department of Political Science and Public Administration, (French), orcid.org/0000-0001-9820-480X, merve.ozdemirkiran@marmara.edu.tr

1. Giriş

Dünyanın içinde bulunduğu tarihsel süreçte, işleyen tek siyasi model modern devlettir. Devlet, sosyal bilimlerde herhangi bir analizin gerek genel çerçevesini oluşturarak gerekse bir analiz birimi olarak mutlaka yer almaktadır. Bazen de zorlama, çatışma ya da meşruiyet kaynağı olarak ve bir değişken biçiminde analize dahil edilir. Hangi nedenle ve hangi düzeyde olursa olsun devletin varlığı sosyal bilimler alanında yürütülen tüm çalışmalarda göz önüne alınan bir parametredir zira modern devlet, Smith'in hatırlattığı gibi alternatifsiz bir siyasi model olmaya devam etmektedir.¹

Devlet, tarihsel olduğu kadar sosyal ve siyasi bir inşa sürecinin ürünüdür. Bu süreç, Tilly'nin yaptığı gibi Avrupa'daki devletlerin inşa –Tilly'nin ifadesiyle oluşum (*formation*)- sürecine bakılarak incelendiğinde devletin kendi dinamiklerine göre inşa edilmesine yol açan içsel (endojen) bir süreç olarak kabul edilebilir. Bu oluşum aynı zamanda dışsal bir modelin etkisi altındaki bir süreç de olabilir. Bu durum sadece sömürgeler için değil, aynı zamanda Avrupa modelini benimsemeye başladıkları 18. yüzyıldan itibaren Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük imparatorlukların durumu için de geçerlidir. Uluslararası ortamın bir devletin yeniden yapılandırılmasına müdahalesi, yalnızca fiziksel bir müdahale değil, aynı zamanda, mevcut egemen devlet modelinin transfer edilmesiyle de görülebilir. Bu durumda devletin inşası ya da yeniden inşası, 19. yüzyılda görüldüğü haliyle “modernizasyonu”, uluslararası ortamın egemen devlet modelinin ve bu modele sahip devletlerin etkisi altında gerçekleşir. Badie ve Birnbaum'un açıkladığı gibi, Avrupa kıtasının yakın çevresinde yer alan toplumlar ve söz konusu toplumları yöneten Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Prusya gibi devletler, önce modern “batılı devleti”² ekonomik, kültürel ve askeri etkileşim yoluyla keşfetti.³ Bu etkileşim zamanla batılı devletin bir model olarak transferine dönüştü. Ancak her ne kadar adı geçen

¹ Anthony D. Smith, “State-Making and Nation-Building,” içinde *The State Critical Concepts* vol. II, ed. John A. Hall (Londra: Routledge, 1994), 66.

² Orijinal kaynakta “Etat occidental”, İngilizce ifadesiyle “western state” kavramı Merkez Avrupa devletlerini, özellikle de Batı Avrupa devletlerinin devlet modelini ifade etmektedir.

³ Bertrand Badie ve Pierre Birnbaum, *Sociologie de l'Etat* (Paris: Domont, Hachette-Pluriel, 2009), 161.

yeniden inşa ya da modernizasyon süreçleri egemen devlet modelinin etkisi altında gerçekleşse de söz konusu devletler kendi iç dinamikleri, toplumsal özellikleri ve özgün tarihsel koşullarıyla bu süreçlere yön verdiler.

Oysa, Orta Doğu'da sömürge sonrası, özellikle I. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde başlayan devlet inşası, üzerinde egemenlik kurduğu coğrafyanın toplumsal dinamikleri ve özgün koşullarından pek çok nedene bağlı olarak kopuk gerçekleşti. Anderson'un belirttiği gibi, birçok Orta Doğu devletinde, devletin amaçları, devleti bir egemenlik aracı olarak kullanan baskın sosyal grupların çıkarları tarafından belirlendi.⁴ Bu durum, Orta Doğu çalışmaları yazımında pek çok araştırmacının ortaklaşa işaret ettiği gibi günümüzde bu bölgede hala süren genel istikrarsızlık ve çatışma halinin ana kaynağını teşkil etmektedir.⁵ Orta Doğu'da devlet inşasının büyük ölçüde şekillendiği, başka bir ifadeyle temellerinin atıldığı dönem manda rejimlerinin tahsis edildiği, I. Dünya Savaşı sonundan bölgedeki devletlerin birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başladıkları 1930'lardan 1940'lı yılların ilk yarısına kadar devam eden süreçtir. 1918'de Büyük Savaş'ın sona ermesi ile 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlaması arasındaki dönem, sonuçları bugün Ortadoğu'da hala yankılanan muazzam bir öneme sahiptir. Kamrava'nın ifadesiyle bu kader yıllarında meydana gelenler, bölgedeki bütün ulusların kaderini değiştirdi, yeni ülkeler yarattı, bölgeye Avrupa kurallarını yerleştirdi, ulusal sınırların çizilmesi ve yeniden çizilmesine ve yeni hanedanların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu nedenle Orta Doğu tarihçiliği, bölgedeki "modern" dönemin başlangıcı olarak bu dönemi işaret eder.⁶

Manda yönetimleri her ne kadar önceki dönemin sömürge anlayışını benimsemeseler ve uluslararası bir komisyon tarafından denetlenseler de etkilerini korumak için, özellikle Orta Doğu'da devlet kurma sürecini

---

⁴ Lisa Anderson, "The State in the Middle East and North Africa," *Comparative Politics* 20, no. 1 (Ekim 1987), 1-18.

⁵ Örneğin bkz: David Fromkin, *A Peace to End All Peace The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East* (New York: Henry Holt and Company, 1989); Fred Halliday, *The Middle East in International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005); D.K. Fieldhouse, *Western Imperialism in the Middle East 1914-58* (Oxford: Oxford University Press, 2006); Michael N. Barnett, "Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in the Arab State System," *International Organization* 49, no. 3 (Yaz 1995): 479-510.

⁶ Mehran Kamrava, *The Modern Middle East A Political History since the First World War* (Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 2005), 35-36.

bozmuşlardır. Söz konusu rejimler ayrıcalıklı bir azınlığın liderliğindeki zayıf devletler yaratılmasına imkan sağlamış bir tahakküm sistemi kurmuşlardır.

21. yüzyılda Orta Doğu'da, özellikle de Levant bölgesinde süren çatışma hali ve istikrarsızlık, buna ek olarak Weber'in ifadesiyle meşru şiddet tekeli elinde tutan ve bürokratik bir mekanizmayla işleyen devletin iflas etmiş olması etkilerini belirgin bir biçimde Irak ve Suriye topraklarında göstermektedir. Soğuk Savaş'ın ardından belirsizliğe savrulan Orta Doğu rejimleri, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önderliğindeki uluslararası koalisyonun 2003'te Irak'a yaptığı müdahaleyle çözülme sürecine girmiş, 2011 isyanlarıyla toplumsal dönüşüme ve taleplere cevap verememiş ve devlet çözülmeye, Suriye'de olduğu gibi iflas etmeye⁷ başlamıştır. Bu süreci anlamlandırmaya yardımcı olacak pek çok unsuru Orta Doğu'da modern devletin temellerinin atıldığı, ulus-devlet inşasının somutlaştığı manda yönetimleri döneminde bulmak mümkün. Bu çalışmanın amacı, Orta Doğu'da günümüzde yaşanan etnik ve/veya dinsel çatışmanın ya da merkezi otoritenin reddine bağlı olarak yaşanan siyasi istikrarsızlığın ana kaynağının bölgedeki devlet inşası süreciyle ilgili olduğunu ortaya koymaktır. Çalışma, modern devletin tanımını ve modern devlete ilişkin kuramsal tartışmaları hatırlatarak, Orta Doğu'da modern devletin kuruluş aşamalarındaki -özellikle manda dönemindeki- unsurları devlet inşasının sorunlu yapı ve sürecinin günümüze çokça yansıdığı Irak ve Suriye örnekleri üzerinden incelemektedir.

2. Devlet Teorileri ve Modern Devletin Tanımı

Modern devleti tanımlamak ve nasıl işlediğini açıklamak için pek çok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Oysa devletin kendisi tanımından çok daha görünür ve somuttur. *The Modern State* (1996) isimli eserin yazarı Pierson'a göre, bize karayolunda bir bayrak salladığında, vergi iadesini gönderdiğinde ya da emeklilik maaşımızı ödemek için bizi çağırdığında

---

⁷ Joel Migdal devleti iflasa ve çözülmeye götüren sürecin kapsamlı teorik bir analizini zayıf devlet kavramı çerçevesinde sunmaktadır. Bkz. Joel Migdal, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World* (Princeton: Princeton University Press, 1988).

devleti derhal tanıyabiliriz.⁸ Sosyal bilimler herkesçe kabul edilebilir genel bir tanım sunmakta zorlansa da devleti günlük yaşamda “gördüğümüzde” tanıyoruz.

Devletin klasik ve en yaygın tanımı, Weber’in ifade ettiği şeklindedir. Bu tanıma göre devlet, şiddet tekeli bir nüfus üzerinde tutan özerk bir siyasi varlıktır. Weber’e göre, özel şiddet kullanımını yasaklayarak devlet, sınırlarının içinde ve dışında, şiddete başvurma veya haklı olarak zorlama (*coercion*) hakkını saklı tutar.⁹ Smith, devleti, bir bölge üzerinde haklı zorlama tekeli ellerinde tutan ve hukuksal olarak kendilerini empoze eden özerk ve kamusal bir dizi farklı kurumun merkezileştirilmiş hali olarak tanımlar.¹⁰ Tilly ise Avrupa devlet yapısının tüm inşa sürecini, Avrupa devletlerinin her birinin izlediği yolu dikkate alarak, Avrupa devlet modelini açıklamayı başararak analiz eder. Tilly, şiddet tekeli fikrini tekrar ele alır ve savaşı devletlerin oluşumunda önemli rol oynayan bir unsur olarak ifade eder. Tilly’ye göre devletlerin oluşumu, “devlet yapımcıların” (*State-makers*, devleti inşa edenler), belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan nüfusu şiddetin örgütlü araçlarını kullanarak korumayı başarımlarıyla yakından ilgilidir.¹¹ Devletin basit bir tanımını yapmak için Tilly, şiddetin kontrolü fikrine tekrar yönelir ve devleti, sınırları açıkça tanımlanmış bir toprak üzerinde sürdürülebilir bir üstünlüğe ve temel zorlayıcı araçlara sahip bir örgütlenme olarak tanımlar.¹²

Aslında, Weber’in yaklaşımı çok sık tekrarlanıp diğer yazarlar tarafından alıntılansa da, “meşru şiddet tekeli” kendi başına devletin doğasını açıklamamaktadır. Pierson’un işaret ettiği gibi, modern devletin tanımına devletin bütün bileşenlerini yani, şiddet araçlarının kontrolü, ülkesellik (*territoriality*), egemenlik, anayasa, kişisel olmayan güç, kamu bürokrasisi, meşru otorite, vatandaşlık ve vergilendirmeyi dahil etmek devletin daha

---

⁸ Christopher Pierson, *The Modern State* (Londra, New York: Routledge, 1996), 5.

⁹ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 132-133.

¹⁰ Smith, “State-Making,” 63.

¹¹ Charles Tilly, “War Making and State Making as Organized Crime,” içinde *Bringing the State Back In*, ed. P.B. Evans, D. Rueschmeyer ve T. Skocpol (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 169-191.

¹² Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992* (Cambridge MA: Blackwell, 1992), 81-85.

eksiksiz bir biçimde tanımlanmasını sağlar.¹³ Bu özellikler bugün siyasi bir varlığı devlet olarak nitelemek için hızlı bir kontrol listesi olarak bile görülebilir. Bu bileşenler her modern devlette bulunurlar, ancak her birinin kapsamı ve aralarındaki ilişki her devletin özelliklerine (siyasi rejim, demografi, coğrafya vb.) göre değişir.

Modern devletin bütün bu özellikleri, Smith'e göre, modern dünyada kabul gören tek siyasi birim olan ulus-devletin özelliklerini de ifade eder. Smith, modern devlette olduğu gibi ulus devleti tanımlamanın onu tanımaktan daha zor olduğunu belirtirken, ulus-devletin varlığını keşfetmenin oldukça kolay olduğunu vurgular. Ulus devletlerin sınırları, başkentleri, bayrakları, milli marşları, pasaportları, madeni paraları, askeri geçit törenleri, ulusal müzeleri, elçilikleri ve çoğu zaman Birleşmiş Milletlerde bir temsilcilikleri vardır. Öte yandan, Smith, ulus-devleti etnisiteye dayanarak ve ülkesel sınırları içinde homojen bir etnik topluluğun yaşaması ve bu topluluğun özdeş bir kültürü olduğu varsayımı üzerinden tanımlamaya kalkışırsak, mevcut devletlerin sadece %10'unun "ulus-devlet" olarak kabul edilebileceğini hatırlatır.¹⁴ Ulus-devlet veya yazarlara göre değişen kullanımıyla ulusal devlet (*national state*), modern devletin ortak şeklidir. Avrupa devletlerinin izledikleri yolları inceledikten sonra, Tilly yollardaki farklılıklara rağmen, ortak olarak ulus-devlet biçiminin benimsendiğini anımsatmaktadır.¹⁵

Milliyetçiliklerin ve etnik çatışmaların geliştiği, küreselleşme ve küreselleşmeye tepki olarak yerleşmenin de etkisiyle devletin bu neredeyse benzersiz şekli tartışmalı bir siyasi varlık haline gelmiştir. Bu haliyle günümüzde genel olarak devlet kavramından ziyade ulus-devlet kavramı kuramsal tartışmalar çerçevesinde sorgulanmaktadır. Küreselleşen piyasa ekonomisi ve ulus ötesi güçler, devletlerin hem iç hem de dış politikadaki yetkilerini ve mutlak güçlerini sınırlandırmıştır.¹⁶ Özellikle Soğuk Savaş'ın hemen ardından 1990'lar boyunca Strange'in ifadesiyle devlet geri çekilmiştir.¹⁷ Bu geri çekilmenin geçici olduğu, devletlerin

¹³ Pierson, *The Modern State*, 8.

¹⁴ Smith, "State-Making," 59.

¹⁵ Tilly, *Coercion, Capital, and European States*, 85.

¹⁶ Pierson, *The Modern State*, 194.

¹⁷ Susan Strange, *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

gücü azalmış olsa bile, özellikle uluslararası siyasette ana oyuncular olmaya devam ettikleri ve söz konusu geri çekilmenin daha güçlü bir geri dönüşün hazırlığı için yaşandığı özellikle 2010'larla birlikte anlaşmıştır. Literatürde tanımlanmış biçimiyle devletin kontrolünden bilinçli olarak ya da doğası gereği çıkan veya kaçan ulus-ötesi aktörlerin (*transnational actors*)¹⁸ alanı bile günümüzde devletin ilgi ve kontrolüyle karşı karşıyadır.¹⁹ Bu nedenle milliyetçi politik hareketler hala devlet inşasını ulusal bir projenin doruk noktası olarak görmeye devam ediyorlar ve genel olarak ulus-devlet, bu hareketlerin nihai hedefi olarak kalıyor.

Başat devletler, uluslararası sistem giderek daha fazla karşılıklı bağımlılık yarattıkça, ulus-devlet sisteminin ayakta kalmasını ve sürekliliğini sağlamak amacıyla, başarısız devletlerin sınırlarını ve otoritelerini güvence altına alma “sorumluluğunu” üstlenirler. Tam da bu nedenle uluslararası toplum her zaman devletin kurulması, inşası ya da yeniden yapılandırılmasının zor ve sorunlu olduğu bölgelerde müdahale etme eğilimindedir. Smith'in vurguladığı gibi, devlet tamamen doğal olmayan ancak insanlığın politik bir ürünü olan bir oluşumdur ve bu oluşum desteklenmelidir. Smith'in sözcükleriyle “Modern devlet yapılabilir, yapılmalıdır ve yapılmıştır” (*Modern-states could be, should be, and were, made*).²⁰

3. Modern Devletin İthali ve Dışarıdan Devlet İnşası

Batı'nın alt yapı ve kültüründen görece uzaktaki Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi toplumlarda Batı'nın ulus-devlet modelinin genellikle bu toplumların yapısına uygun melez bir yapıda tezahür ettiği gözlemlenmektedir. Oysa, Avrupa kültürüne ve dolayısıyla devlet kavramının kökenindeki temel unsurlara yabancı, iktisadi olarak genellikle dışarıdan kontrol edilen, neredeyse her zaman askeri ve çoğu zaman da

---

¹⁸ Ulus-ötesi ilişkilerin ve aktörlerin tanımları için bkz: Robert Keohane ve Joseph Nye, *Transnational Relations and World Politics* (Cambridge: Harvard University Press, 1972); Bertrand Badie ve Marie-Claude Smouts, *Le Retournelement du monde: Sociologie de la scène internationale* (Paris: Presse des Sciences Politiques & Dalloz, 1995), 70.

¹⁹ Bu konuyla ilgili tartışmalar için bkz: Thomas Risse-Kappen, *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).

²⁰ Smith, “State-Making,” 66.

sömürgeci bir tahakküm altında yaşamış Üçüncü Dünya toplumlarında devlet inşası, esasen taklit yoluyla gerçekleşmiştir. Bu süreç muhtemelen başka bir örgütlenme biçimi gerektiren ekonomik, sosyal ve politik yapılara Doğu veya Batı'daki sanayi toplumlarından ithal edilen dışsal modellerin kısmi ve zoraki olarak uygulanmasıyla tecrübe edilmiştir.²¹

Batı modelinin Batılı olmayan devletlerde uygulanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan sorunlardan ilki, devletin, genellikle belirli bir özerklik iddia eden ve devlet tarafından tanımlanmış veya dayatılmış yüksek bir kolektif kimliğe boyun eğmeyi reddeden farklı etnik grupları homojenleştirememesidir. Gerçekten de farklı etnik grupları bir arada tutmayı yönetemeyen ve onları birlikte yaşamaya ikna edemeyen durumlarda ulus-devletin kırılğan ve savunmasız bir yapıda olduğu gözlemlenmektedir. Bu aşamada devlet inşasının yanı sıra ulus inşası problemi ortaya çıkmaktadır, çünkü devletin yukarıda analiz edilen kriterlere göre kurulduktan sonra, Avrupa modelinde tanımlandığı gibi bir ulus-devlet işlevi görebilmesi için "ulus" un yönetimi bu devlet için ikinci bir inşa çabası gerektirmektedir. Nitekim, Batı dışındaki devlet inşası süreçlerinde genelde devlet, farklı etnik grupları bir araya getirmeye çalışır ve bu amaç için tüm gücünü harcar.²² Zira, devlete düşman veya birbirlerine düşman olan savaştıcı grupları yönetmenin zorluğu, devletin ana bileşenini, şiddet kontrolünü doğrudan zayıflatır.

Avrupa devlet modelinin ithal edilmesinin yol açtığı ikinci sorun, bu modelin bazen bu devletler tarafından seçilmemiş, bunun sömürgecilikle veya genellikle silahlı bir dış müdahale ile empoze edilmiş olması ile ilgilidir. Bu duruma maruz kalan devlet ya da toplum uyum sağlamaya ve uluslararası ortama uymadığı tespit edilen kimi karakteristik özelliklerini değiştirmeye zorlanabilir. Söz konusu toplumla devlet modelinin bu zoraki ve dışarıdan dayatılan buluşması siyasi ve sosyal kaos doğurarak devlet inşası sürecini aksatır. İşte bu aşamada literatürdeki klasik devlet kuramlarına, dışarıdan gelen müdahaleleri ve uluslararası ortamın etkilerini de dikkate alan, özellikle Asya ve Afrika'daki Batı dışı dünyanın devlet inşası örneklerini inceleyen ve açıklamaya çalışan Devlet/Ulus İnşası (*State/Nation Building*) yaklaşımlarının dahil olduğu gözlemlenmektedir.

---

²¹ Bertrand Badie, *L'Etat importé* (Paris: Fayard, 1992), 315.

²² Smith, "State-Making," 66.

İçsel değişkenlere bağlı gelişen Avrupa devlet sistemi, Dodge'a göre üç kilit aşamada oluşmuştur: düzenin dayatılması, zorlayıcı (*coercitive*) kapasiteden idari (*administrative*) kapasiteye geçiş ve son olarak devlete bağlı sivil ve kolektif bir kimliğin gelişmesi.²³ Söz konusu model Tilly'nin eserlerinden *Coercion, Capital and European State*'in alt başlığında işaret ettiği gibi 10. yüzyıldan itibaren süregiden Batı Avrupa deneyiminin bir sonucudur. Dodge, 20. yüzyılın ortasından beri, temel örgütlenme biçimi olarak devletin yaygınlaşmasını aslında Batı Avrupa modelinin evrenselleşmesi olarak yorumlar.²⁴ Nitekim, özellikle dekolonizasyon döneminde, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrasında, nihayet 11 Eylül'ün ardından başlayan tüm devlet inşası süreçlerinin temelinde Batı Avrupa modeli bulunmaktadır.

Her durumda, asıl amaç fiziksel şiddet kontrolünü ya da tekeli sağlamaktır. İster tamamen içsel kuvvetlere bağlı olarak ister dış kuvvetlerin müdahalesiyle olsun, devlet inşası şiddet tekeline ulaşmada bazı avantajlar getirdiği için yapılır. Tilly, devletin yeniden inşasının "faydalarını", açık bir şekilde tanımlayarak şöyle ifade etmiştir: "Devlet inşası, uzman bir personelin ortaya çıkmasını, ilgili toprak parçasının tamamı üzerinde kontrolün sağlanmasını ve bir topluluk üzerinde şiddet tekeli elinde tutan merkezi ve özerk bir devletle birlikte kalıcı kurumların oluşmasını garanti eder."²⁵

Avrupa modeli, devlet inşasını anlamak için ana unsurları sunsa da, Avrupa dışındaki -Batılı olmayan- devletlerin geçtiği süreci incelemek için yeterli değildir. Bunlar genellikle uzun süredir vesayet altında olan ve devlet inşasına geç ve bir ya da daha fazla devletin müdahalesi altında başlayan devletlerdir. Dodge, bu modele "dışarıdan devlet inşası" (*exogenous State-Building*) ismini verir.²⁶ Bu model, dış güçlerin "müttefik" olarak seçilen yerel nüfusun bir bölümüyle ortaklık halinde devlet kapasitesini yaratmasıyla ilgilidir. Talentino'nun tanımına göre ise, dışarıdan devlet

---

²³ Toby Dodge, "Iraq: The contradictions of exogenous State-Building in historical perspective," *Third World Quarterly* 27, no. 1 (2006), 187-200

²⁴ Dodge, "Iraq: The contradictions," 189.

²⁵ Charles Tilly, "Western State Making and Theories of Political Transformation," içinde *The Formation of National States in Western Europe*, ed. Charles Tilly (Princeton: Princeton University Press, 1975).

²⁶ Dodge, "Iraq: The contradictions," 189.

inşası, müflis ve harap devletlerin yeniden inşası için dışarıdan gelenler tarafından uygulanan bir programdır.²⁷ İşte Orta Doğu'daki devlet inşası süreçleri de yukarıda değinildiği gibi manda rejimleriyle beraber, eski sömürgeci güçlerin yerel halkın genellikle bir bölümünü kendilerine müttelik seçerek başlattıkları idari örgütlenme faaliyetleridir. Orta Doğu'da modern devletin tahsisine ilişkin süreçler, yine yukarıda altı çizilen etnik ve/veya dinsel bölünmüşlük ve çatışmanın egemen olduğu, merkezi otoritenin fiziksel şiddet tekeli tamamen elinde tutamadığı ve merkezi otoriteye çeşitli gruplarca ve sıklıkla şiddet yoluyla meydan okumaların eksik olmadığı süreçlerdir. Günümüzde bölgedeki istikrarsızlığın temelinde de bir türlü Avrupa modelindeki otoritenin ve kurumların kabulüne dayalı devlet sisteminin yerleşmemiş olmasının, bu "ithal edilen" modelin yerel dinamiklerle uyumunun sağlanamamış ve kapsayıcı bir ulus ve devlet inşası faaliyetine dönüşmemiş olmasının etkisi bulunmaktadır. Bu çerçevede, Orta Doğu'nun 2003'ten beri taşların yerinden oynadığı, uluslararası ilişkilerin popüler deyimıyla "kartların yeniden dağıtıldığı", tarihsel adıyla Levant bölgesindeki iki devlet, Irak ve Suriye'nin istikrarsızlıklarının kökenini devlet inşası süreçlerinde incelenmek anlamlı olacaktır.

3.1. Irak Örneği

Yirminci yüzyılın başlarında, Orta Doğu'nun siyasetinde ve diplomasisinde üç ana oyuncu grubu ortaya çıktı; o sırada iki ana Avrupa gücü, yani İngiltere ve Fransa, ve tarihi önem yüklenmeye devam eden yerel siyasi aktörler ve bireyler. Osmanlı İmparatorluğu'nun yavaş ölümü bölgede önemli bir güç boşluğu yarattı ve bütün bu oyuncuların bölgede kendi çıkarlarını arttırmaya yönelik harekete geçmelerine neden oldu. Bunu yaparken çoklukla rekabet etmekle birlikte zaman zaman gizli ya da açıktan birbirleriyle iş birliği yaptılar.²⁸ Temelleri, I. Dünya Savaşı sırasında Bolşevikler tarafından ifşa edilecek olan 1916 tarihli Sykes-Picot anlaşmasına dayanan İngiltere ve Fransa arasındaki Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu topraklarını paylaşım planı, bağımsızlıklarına kavuşamayan Arap halkları üzerinde tahsis edilen manda rejimleriyle büyük ölçüde hayata geçirildi.

²⁷ Andrea Kathryn Talentino, "The Two Faces of Nation-Building: Developing Function and Identity," *Cambridge Review of International Affairs* 17, no. 3 (Ekim 2004): 558.

²⁸ Mehran Kamrava, *The Modern Middle East*, 36.

1920'lerin başlarında, zamanın büyük gücü olan İngiltere, Irak'ta liberal ve istikrarlı bir devletin oluşumunu başlattı. Bu inşa girişimi 1932'de Irak'ın bağımsızlığına kadar İngiltere tarafından yönetildi. Daha 1915'te Orta Doğu'daki hedeflerini dönemin diğer büyük güçleri olan Fransa, Rusya ve Almanya'nın dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki çıkar ve niyetlerini dikkate alarak belirleyen İngiltere *British Desiderata in Turkey-in-Asia* başlıklı raporda belirtildiği üzere, Irak'ın farklı bölgelerinde bulunan tarım ürünleri potansiyelinin yanı sıra petrol kaynaklarını kontrol etme gereğini duyuyordu.²⁹ Esasen İngiliz devletinin çıkar ve önceliklerine göre, manda rejimi koşullarında ve dışarıdan başlatılan ilk devlet faaliyeti Irak'taki şiddet ve müflis devletin de temellerini oluşturdu.

İngiltere tarafından I. Dünya Savaşı sonrası başlatılan istikrarlı ve liberal bir devlet kurma çabasının başarısız olmasının temelinde Irak'ın yerel koşullarının, yerel aktörler arasındaki güç dengesinin, etnik ve sınıfsal yapısının görece dikkate alınmamış olması ve İngiliz hükümeti ile uzlaşma ve ittifak içinde olan sınırlı bir siyasal elit grubuyla inşa faaliyetinin sürdürülmeye çalışılması yatmaktadır. Nitekim, yerel aktör ve dinamiklerin tamamı dikkate alınmadan, ayrıcalıklı kılınan bir grupla devletin temellerinin atılması diktatörlük anlayışının ülke yönetiminde kronikleşmesine yol açtı. İktidarı ele geçiren neredeyse hiçbir hükümet Irak'taki farklı etnik ve dini grupları uzlaştırmayı başaramadı ve kendi grubunun iktidarını korumak için otoriterleşti. Irak'ta diktatörlüklerin oluşmasına zemin hazırlayan İngiltere'nin bu başarısızlığı sadece Irak'taki istikrarı sağlamada olumsuz bir etken olmadı, aynı zamanda söz konusu rejimler bölgesel ve uluslararası düzeyde de istikrarsızlık yarattılar. Dahası, tam da 20. yüzyılın başındaki bu başarısızlık ileride olacak yine istikrarsızlığa yol açacak başka bir inşa faaliyetine, 2003'te ABD ve koalisyon kuvvetlerinin Irak'a müdahale etmesinin ardından Amerikan hükümetinin “yeniden inşa” (*post-conflict reconstruction, post-conflict State-Building*) girişimine de zemin hazırladı.

İngiltere, Haşimi ailesine “Osmanlı boyunduruğundan kurtulma ve bağımsızlık” sözü vererek Irak'ı işgal etti. İngiliz birliklerinin Fao'ya girmesiyle başlayan bu işgal, neredeyse dört yıllık bir savaşa neden

---

²⁹ William Stivers, *Supremacy and Oil: Iraq, Turkey, and the Anglo-American World Order 1918-1930* (Londra: Cornell University Press, 1982), 22.

oldu.³⁰ Bağımsızlık iddiasında bulunan milliyetçi grupların çoğu bu işgale karşı çıktı. Öte yandan, İngiltere'ye karşı direniş sadece milliyetçi nitelik taşımıyordu, Mezopotamya'nın işgali, "kafir ordusuna karşı kutsal bir savaş" yani "cihad" ilan edilmesine de yol açtı. Muhalefet ve direniş rağmen, Bağdat 11 Mart 1917'de düştü ve Sir Percy Cox, Irak'ta bir sivil idare kurmakla görevlendirildi. 1917'deki İngiliz işgali sırasında, farklı Iraklı gruplar Osmanlı yönetimi ile İngiliz yönetimi arasında bölündü. Bu gruplar, bu dönemde güvenlik ve düzeni dayatabilen merkezi bir idarenin himayesi altında ticari ve tarımsal faaliyetlerini huzur içinde yapmalarına izin veren bir barış ortamı talebindeydiler.³¹ Bu istek, Iraklı grupların, çok geçmeden İngiliz himayesini tercih etmelerine, General Sir Stanley Maude'in ifadesiyle İngiliz ordusunun memnuniyetle karşılanmasına neden oldu.³²

İngiltere'nin devlet inşası süreci, İngiltere ile müttefik, küçük ve ayrıcalıklı bir azınlıkla kurulan ilişkiye dayanıyordu. Osmanlı egemenliği altında çok uzun süre yaşadıkları ve devlet yönetimi uygulamalarını pek bilmedikleri gerekçesiyle İngilizlere göre Iraklılar önce bir alıştırma aşamasından geçerek idare uygulamalarına aşına hale gelmelilerdi.³³ Bu süreç, uluslararası toplum tarafından sömürgeciliğe kıyasla daha ileri bir idare biçimi olarak geliştirilen manda sisteminin bir parçasıydı. Uzun zamandır İmparatorluklar altında yaşamış olan halklar I. Dünya Savaşı'nın sonunda, görece gelişmiş milliyetçilik bilinçleri sayesinde her türlü emperyalizmi kategorik reddetmekle beraber büyük güçlerin "kendi bağımsızlıklarını tek başlarına idare edemeyecek devletleri" kontrol etmelerine izin verdiler.³⁴

Irak'taki devlet inşası süreci resmen San Remo Konferansı'nın ardından, 1920 yılında, manda idaresinin göreve gelmesiyle başladı. Söz konusu idarenin amacı, siyasal erkin temel bileşenlerinin kontrolünün

³⁰ William R. Polk, *Understanding Iraq, A Whistlestop Tour from Ancient Babylon to Occupied Baghdad* (Londra: I.B. Tauris, 2006), 71.

³¹ Majid A. Majid, *L'Emergence d'un Etat à l'ombre d'un Empire: Irak/Grande-Bretagne* (Paris: Publication de la Sorbonne, 1996), 37.

³² Philip Willard-Ireland, *Iraq: A Study in Political Development* (Londra: Routledge, 2005).

³³ Majid, *L'Emergence*, 39.

³⁴ Toby Dodge, "International Obligation, Domestic Pressure and Colonial Nationalism: The Birth of the Iraqi State Under The Mandate System," içinde *The British and French Mandates in Comparative Perspectives*, ed. Nadine Méouchy ve Peter Sluglett (Leiden: Brill, 2004), 144.

İngilizlerden oluşan bir ekibe verilmesi ve Iraklıların ikincil pozisyonlara yerleştirilmesini öngören görece esnek bir sistem kurmaktı. Bu amaçla ve kontrolü mümkün olduğunca geniş tutabilmek için İngilizler Iraklılara sadece mahalli idarelerin yönetimini, İngilizlerin denetim ve etkisinde kalmak kaydıyla verdi. Öte yandan, manda yönetiminin işleyebilmesi için İngilizlerin işleyen bir idari ağıta ihtiyaçları vardı ve yeterli teknik kapasiteye ulaştırmak üzere bürokratik bir sistem, iktisadi bir altyapı, eğitim ve sağlık sistemi, bir ordu ve kolluk kuvveti kurmaları gerekiyordu.

İngilizler, Irak devletini, Irak toplumunun yaklaşık yüzde 60'ını oluşturan ve ticaretin de önemli bir bölümünü gerçekleştiren Şii'leri dışlama pahasına Sünni seçkinlere emanet ettiler. Bu durum yalnızca toplumun çok geniş bir bölümünün iktidarın uzağına itilmesini ve buna bağlı olarak gelişen uzlaş ve siyasal istikrar sorunlarının ortaya çıkması sonucunu doğurmadı. Şii'lerin ticaretle uğraşıyor olmaları onları modern devletin temel unsurlarından biri olan ekonomik alt yapıyı sırtlanacak olası burjuvazi rolünü Irak'ta oynayacak en güçlü aktör kılmaktaydı. Ne var ki bu kesimin sistematik olarak dışlanması Sluglett'in ifade ettiği gibi, bir Irak burjuvazisinin ortaya çıkmaması sonucunu doğurdu.³⁵ Sluglett'e göre, Irak'taki orta sınıfların ileride yaşanacak çok sayıdaki darbeye direnecek güçte olmaması, burjuvazinin tarihsel rolünü oynayamamasına ve sermaye sınıfı olarak devlet ile toplum arasındaki dengeyi sağlamaya yönelik bir irade gösterememesine yol açtı.³⁶

İngilizler stratejilerini Irak'ın aşiret yapısına da adapte ettiler. Aşiretlerin sayısının fazla olması iradelerini empoze etmek üzere kendi istek ve çıkarları doğrultusunda hareket eden ve bunu yaparken kendi silahlarını kullanan çok sayıda küçük grubun ortaya çıkmasına neden oldu. Her ne kadar aşiretler kentleşme sürecinde şekil değiştirmiş ve azalmış olsalar da İngilizlerin bu aktörlerin etkinliğine ve iradelerine bunları diğer aktörlere karşı harekete geçirmek ve yeri geldiğinde kullanmak üzere alan açması, devletin meşru şiddet tekeli elinde tutmasının önüne bir engel daha çıkardı. Antropolog Dawood'un sözcükleriyle Irak devleti, "aşireti devletleştiren ve devleti aşiretletiren" bir hal aldı.³⁷

---

³⁵ Peter Sluglett, *Britain in Iraq: Contriving King and Country* (Londra: I. B. Tauris, 2007), 215.

³⁶ Sluglett, *Britain in Iraq*, 214.

³⁷ Hosham Dawood, "Etatiser la tribu et tribaliser l'Etat," *Esprit*, no. 2 (2002), 21-40.

1920'lerde İngilizlerin kurduğu Sünni bir seçkin sınıfa dayanan sistem etnik ve mezhepsel bir ayrımcılık yarattı. Arap etnisitesi açıkça vurgulansa da Şii Arapların iktidardan uzak tutulması toplumun büyük bir kısmının dışlanması sonucunu doğurdu. 1925'te Musul vilayetinin resmen Irak topraklarına bağlanmasıyla birlikte yönetimden dışlanan gruba Kürtler de eklendi. Manda rejimiyle birlikte inşa edilen modern Irak devleti Irak'ın toplumsal yapısını yansıtmayacak şekilde, Sünni Arap bir seçkin grup üzerinden yürütüldü.³⁸ Sonraki on yıllar boyunca da bu marazi durum, pek çok başka sorun ve istikrarsızlığı doğurarak süregeldi.

3 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti'ne kabul edilen Irak uluslararası düzeyde resmen bağımsız oldu. Ne yazık ki bağımsızlık manda döneminde kurulan devlet aygıtını çalıştırmak için yeterli değildi. Bağımsızlıktan sonra Kral I. Faysal tarafından hızla yürürlüğe sokulan toplumsal kaynaşma, merkezi hükümetin ve idari kurumların güçlendirilmesi, ordunun modernizasyonu, eğitim ve sanayileşmenin iyileştirilmesi gibi konuları kapsayan reform programı da Irak'ın temel devlet inşası sorunlarını çözmeye yetmedi.³⁹ Manda rejimi nihayete erdiğinde Irak bağımsız ancak istikrarsız ve zayıf bir devletti. Bu haliyle dış güçlerin özellikle de İngiltere ve bölge devletlerinin etkisi altında kaldı.

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, Irak toplumu ve devleti, Irak'ı kaosa ve istikrarsızlığa sürükleyen birçok zorluğa maruz kaldı. Saint-Prot'nun ifadesiyle, Irak halkı tarafından "Arap milleti için büyük bir kaderin kapısını aralayan bir lider, modern Irak'ın koruyucusu olarak algılanan ama bu hayali gerçekleştirmeye ömrü vefa etmeyen" Kral Faysal 1933 yılında öldü.⁴⁰ Kral I. Faysal'ın arkasında bıraktığı Irak, bölünmelerden kaynaklanan çatışmalara mahkum bir ülkeydi. Nitekim söz konusu bölünmeler, Baas Partisi'nin⁴¹ ve özellikle ülkeyi otuz yıl yönetecek Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesine kadar, çok sayıda darbeye ve krallıktan cumhuriyete farklı rejimler altında yaşanan çok sayıda ayaklanma, isyan ve iç çatışmaya neden oldu.

³⁸ Pierre Jean-Luizard, "La communauté chiite, première victime de l'implosion de la société irakienne," *Hérodote* 1, no. 124 (2007), 122.

³⁹ Sluglett, *Britain in Iraq*, 214.

⁴⁰ Charles Saint-Prot, *L'Histoire de l'Irak: De Sumer à Saddam Hussein* (Paris: Ellipses, 1996), 193.

⁴¹ Baas Partisinin kökenleri, kuruluş ilkeleri ve siyasi niteliği makalenin Suriye örneğine ayrılmış kısmında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

8 Eylül 1933'te Kral Gazi, bir kazada ölen Kral Faysal'ın yerine geçti, onun yerini de 1939'da Kral II. Faysal aldı. İlk darbe, Raşid el Galyani tarafından Almanya yardımıyla 1941 yılında gerçekleştirildi. Bu durum karşısında Irak sahnesine geri dönen İngilizler ordunun gücünü kullanarak el Galyani'yi devirip yerine Nuri Said liderliğindeki kendileriyle müttefik bir hükümeti getirdiler. Ara rejim olarak tanımlanabilecek bu dönem, 14 Temmuz 1958'de General Kasım'ın liderliğinde gerçekleşen askeri darbeye kadar sürdü. Bu darbeyle birlikte bir devrim yaşandı ve Cumhuriyet ilan edildi. General Kasım liderliğindeki bu rejim Abdüsselam Arif'in liderliğindeki darbenin gerçekleştiği 1963 senesine kadar sürdü. 1958'de Kasım'ı destekleyen Abdüsselam Arif'in General Kasım'a muhalif fikirleri vardı ve 1963 yılındaki bu girişimiyle Abdüsselam Arif, 1968'de Baasçıların iktidara gelmesinin önünü açtı.

Baas Partisi iktidara geldiğinde hazırlıklıydı, çok kararlı, birbirine bağlı ve ödünsüz militanlardan oluşan güçlü bir örgütü vardı. Yeraltında, gizlilik ve sürgün yıllarında oluşmuş bu örgüt iç uyumunu korumayı başarmıştı. Irak'ın sonraki otuz yılına etki edecek parti liderleri Ahmed Hassan el Bakr, Saddam Hüseyin, Taha Yasin Ramazan, Tarık Aziz, İzzet İbrahim el Duri, Saadun Hamadi gibi isimlerin arkasında uzun yıllardır süregelen bir militanlık ve mücadele geçmişi vardı. Parti, hücre (*al halaka*), grup (*el fırka*), bölüm (*al şu'ba*) ve zirve (*al fari*) adı verilen hiyerarşik bir yapı biçiminde örgütlenmişti.⁴²

Baas Partisi'nin amacı, kendi ayrıcalık ve çıkarlarını korumak için uzun zamandır Irak'ı etki altında tutan Batılı güçlere kafa tutacak nitelikte, Arap dünyasının lideri olacak güçlü bir devlet kurmaktı. Aslında bu amaç özü itibarıyla ne Kral Faysal'ın ne de Kasım'ın kurduğu cumhuriyetin amaçlarından farklıydı. Irak toplumu devlet inşası başladığından beri heterojen etnik ve dini grupları birleştirebilecek bir devletin kurulması beklentisi içindeydi. Ancak toplumun içindeki bu farklılıklar hem uluslararası sistemin egemen güçleri hem de İran gibi mezhepsel farklılıklardan çıkar sağlayabilecek bölge güçleri tarafından canlı tutulmaya çalışılıyor ve bu da Irak devletinin merkezi bir otorite etrafında toplumun tamamının görece onayını alarak kontrol sağlamasına olanak vermiyordu.

---

⁴² Saint-Prot, *L'Histoire de l'Irak*, 194.

Gerçekten de Irak'ın şu dört özelliği istikrarsızlık ve çatışma kaynağı olarak etki etmeyi sürdürmüştür; aşiretçilik, dinsel çeşitlilik, etnik çeşitlilik ve dış güçlerin etki ve müdahaleleri. Irak'ı yönetmeye çalışmış tüm diğer gruplar gibi Baas Partisi de bu dört ana sorun kaynağına çözümler üretmeye, örneğin Şii ve Hristiyan topluluklar nezdinde oluşturdukları ağlarla geniş bir dinsel konsensüs sağlamaya çalışmıştır.

Baas Partisi her ne kadar Irak'ı “birleşik ve görkemli bir devlet” yapma projesiyle iktidara geldiye de çok geçmeden, özellikle de rejimin iki numarası olarak tanımlanan Saddam Hüseyin'in 1979'da devlet başkanı olmasıyla beraber, iktidarını totaliter bir rejime dönüştürdü. Toplum üzerinde tek parti iktidarı ve kitle örgütleri aracılığıyla tam kontrol sağlayan Baas Partisi, kurumları içi boş kabuklara dönüştürürken iktidarın aşırı kişiselleştirilmesi sürecini de başlattı.⁴³

Yukarıda sözü edildiği gibi Orta Doğu'daki eğilim, devletin amaçlarının baskın sosyal grupların çıkarları doğrultusunda belirlenmesi yönündedir. Devlet aygıtı çoğu zaman iktidarı elinde tutan sosyal grubun çıkarlarına hizmet etmek üzere kullanılır.⁴⁴ Bu da söz konusu grupların kendi ayrıcalıklı pozisyonlarını korumak ve diğer gruplar üzerindeki kontrollerini sürdürmek amacıyla devleti şekillendirmeleri sonucunu doğurur. Bu nedenle gerek bürokrasiye gerekse askeri kadrolara baskın sosyal grubun mensuplarını getirirler. Böylece devlet söz konusu grubu askeri ve bürokratik olarak koruma amacıyla tasarlanmış bir mekanizma haline alır ve doğal olarak yukarıda sıralanan modern devletin ana niteliklerini kaybeder. Bu koşullarda devlet, rejimin toplumun geri kalanı üzerinde kurduğu kontrolün dayanağı haline gelir ve rejim devletin önüne geçer.

İktidarının başlangıcında Baas rejimi Irak toplumu tarafından görece iyi karşılanmış ve Soğuk Savaş koşullarıyla belirlenmiş olan uluslararası ortamla uyumlu kalmış olsa da, partinin, rejimin ve en sonunda lider Saddam Hüseyin'in hayatta kalmasının devletin hayatta kalmasından ve amaçlarından daha önemli hale gelmesiyle birlikte Irak'ın iktidardaki Sünnilerden oluşan sosyal grubun hüküm sürdüğü, diğer grupların iktidardan dışlanan ve baskıya maruz kalan unsurlar haline geldiği ve devletin meşruiyetinin kaybolduğu bir ülke olarak kalmasına yol açtı.

⁴³ Hamit Bozarslan, “Etats, communautés et marges dissidentes en Irak,” *Critique internationale*, no. 34 (2007): 21.

⁴⁴ Anderson, “The State,” 17.

İngilizlerin başlattığı devlet inşasından miras kalan zayıflıklar Irak devletinin yapısında kalıcı izler bıraktı, Batıdaki süreçten farklı olarak gerek köylü gerekse kentli sınıfların ve yerel aktörlerin inisiyatifleriyle şekillenmeyen inşa faaliyeti iktidarda kalma becerileri ve süreleri farklı olmakla birlikte çok sayıda iyi örgütlenmiş silahlı grubun devleti defalarca esir almasına yol açtı.⁴⁵ Devleti kendi çıkarları için kontrol eden grupların tahakkümü, bu grupların iktidarı ele geçirmesinin ardından oluşturulan rejimlerin kırılabilirliği, diğer grupları siyasi sisteme entegre etmedeki isteksizlik ya da başarısızlıkları ve bazen de kendi konumlarını sabit tutmak amacıyla seçtikleri ya da mecbur kaldıkları yabancı güçlere bağlı olarak hareket etmeleri Irak'ın dış müdahaleye açık ve zayıf bir devlet haline gelmesine ve öyle de kalmasına yol açtı. Bu durum Irak'ı, bu makalenin kapsamı dışında tutulsa da, ikinci bir dışarıdan inşa sürecine, 2003 yılında ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyonun askeri müdahalesiyle başlayan rejim değişikliğine ve dolayısıyla yeni bir istikrarsızlık sarmalına sürükledi.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Orta Doğu'daki pek çok ülkede devlet inşası iktidardaki rejimlerle özdeşleşmiş, devlet rejiminin yaşamasını sağlayan bir örgüt halini almıştır; Irak'taki Saddam Hüseyin iktidarından, Hüsnü Mübarek'in Mısır'ına, Arap dünyasındaki toplumsal isyanın patlak verdiği Tunus'taki çeyrek asırlık Zeynel Abidin Bin Ali rejiminden Libya'daki Muammer Kaddafi iktidarına kadar çok sayıda örnek dekolonizasyonla başlayan devlet inşası sürecinin sorunları üzerine bina edilmiş ve totaliter rejimlere dönüşmüştür. Bu siyasi rejimler, Droz-Vicent'in ifadesiyle, genellikle olağanüstü hal, korku ve güvenlik güçlerinin faaliyetlerine (muhaberat) dayanarak uzun vadeli bir mantık kurmaya, istikrar sağlamaya, normalleşmiş bir siyasi yönetim anlayışını yerleştirmeye çalıştılar.⁴⁶ Söz konusu siyasal yapıları rejim-devletler olarak isimlendirmek mümkündür. Bu örneklerden bir diğeri de günümüzdeki bölgesel kaosun merkezi haline gelmiş, küresel pek çok güvenlik sorununun kaynağına dönüşmüş ve uluslararası ortamda gerek askeri gerekse diplomatik iş birliği, ittifak ve ayrışmaların oluşmasına yol açmakta olan Suriye'dir.

---

⁴⁵ Sluglett, *Britain in Iraq*, 216.

⁴⁶ Philippe, Droz-Vincent, "Le temps des régimes: la stabilisation des autoritarismes," içinde *Moyen-Orient: pouvoirs autoritaires, sociétés bloquées*, ed. Philippe Droz-Vincent (Paris: Presses Universitaires de France, 2004).

3.2. Suriye Örneği

Irak'tan farklı olarak Suriyeli Araplar, iki yıl gibi çok kısa bir süre için de olsa bağımsızlıklarını kazanmış ve Suriye'deki ilk devlet inşası süreci bizzat Kral Faysal tarafından başlatılmıştır. Bu yönüyle Suriye'deki ilk devlet inşası süreci görece içsel niteliktedir (*endogenous State Building*). Haşimi ailesine mensup olan Faysal, yukarıda değinildiği gibi daha sonra manda rejimleri tarafından Irak kralı olarak görevlendirilecektir. Öncesinde, Osmanlı merkezi idaresine karşı 1916-1918 arasında İngiltere'nin, özellikle de Şam'a yerleşerek isyanı yakından takip eden Albay Lawrence'ın, desteğiyle ayaklanmış ve Arap milliyetçiliğini örgütlemiştir.⁴⁷

Faysal, Temmuz 1919'da Büyük Suriye Kongresi'ni toplayarak Suriye'nin egemen ve özgür bir ülke olduğunu ilan etti. Aynı kongre, Mart 1920'de Faysal'ın Suriye Kralı olduğunu duyurdu.⁴⁸ Aralarında Arapça'yı resmi dil ilan etmek, Suriye Üniversitesi'ne bağlı bir Hukuk Fakültesi ve Şam'da Arap Akademisi kurmak, anayasa hazırlanması için bir komite oluşturmak⁴⁹ gibi çok sayıda reform hayata geçirilerek, zemini Arap milliyetçiliğine dayanan bir devlet inşası süreci başlatıldı. Arap milliyetçiliğinin çıkarlarıyla, İngiltere ve Fransa'nın etkili olduğu sahadaki rekabetin koşulları arasındaki çelişkilerin farkında olan Faysal önceliği askeri düzenin yerleşmesine ve hiyerarşik bir hükümet yapısının teşkil edilmesine verdi.⁵⁰

Ne var ki bu bağımsızlık İngiltere ve Fransa tarafından tanınmamış ve öngörüldüğü üzere Lübnan topraklarıyla beraber Suriye'nin Fransız mandasına verilmesi sağlanmıştır.⁵¹ General Henri Gouraud komutasındaki

⁴⁷ Georges Corm, *Histoire du Moyen-Orient. De l'Antiquité a nos jours* (Paris: La Découverte, 2007), 89.

⁴⁸ Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence. Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria* (New York: Caravan Books, 1977), 128.

⁴⁹ Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, 137.

⁵⁰ Malcolm B. Russel, *The First Modern Arab State Syria under Faysal, 1918-1920* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1985), 42.

⁵¹ I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ortaya çıkan yeni uluslararası dengeler (ABD'nin savaş sonrası büyük bir devlet olarak uluslararası politikaya etki edebilir hale gelmesi, Rusya'nın 1917'de Bolşevik Devriminden sonra savaştan çekilmesi, Kuvayı Milliye hareketinin Türk Kurtuluş Savaşını başlatması gibi) Sykes-Picot anlaşmasının ve dolayısıyla Orta Doğu'daki İngiliz-Fransız paylaşım hükümlerinin uygulanmasını zora sokmuştur. Manda rejimleri tahsis edilmeden önce iki büyük güç arasında Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu ve Anadolu platosu topraklarının paylaşımı yeniden görül-

Fransız birlikleri Faysal'ı tahtı terk etmeye zorlamış, hemen ardından da Fransız ve İngilizler arasındaki paylaşım anlaşmasının unsurları yenilenmiştir.⁵²

San Remo Konferansı ile birlikte ve Sykes-Picot hükümlerine uygun olarak Suriye'nin Fransız mandası olarak kabul edilmesinin ardından Fransız orduları Beyrut'tan hareket ederek Şam'a doğru ilerlemeye başladılar ve 25 Temmuz 1920'de Şam'a girdiler. Böylece, I. Dünya Savaşı'nın arifesinde tüm Osmanlı borçlarının %60'ını elinde tutan⁵³ ve Osmanlı pazarında önemli ayrıcalıkları bulunan⁵⁴ Fransızlar, İngilizlerin Irak'ta elde ettiği manda rejimi ayrıcalıklarına Lübnan ve Suriye'de kavuşmuş oldular. Fransız-İngiliz rekabeti çerçevesinde Fransa'nın Lübnan ve Suriye'de etkili olmayı tercih etmesinin temel sebeplerinden biri Fransızların uzun zamandır bölgenin Hıristiyan nüfusunu koruma arzusu ile motive olduğu Levant bölgesindeki varlığıdır. Avrupalı güçler ve hatta İstanbul hükümeti, Fransa'nın Levanten Hıristiyanlarının, özellikle Marunilerin koruyucusu olarak özel rolünü I. Dünya Savaşı'ndan çok önce tanımaya başlamıştı. Bu çerçevede, örneğin Suriye genelinde Fransız yardım kuruluşları ve okulları ve 1875 yılında da Fransız Cizvitleri eliyle Beyrut'ta St. Joseph Üniversitesi kuruldu.⁵⁵ Emperyal rakibi İngiltere gibi Fransa da Osmanlı Devleti'nin sağladığı kapitülasyonlar sistemi ve diplomatik ayrıcalıklar sayesinde bu bölgelerde fiili olarak zaten hakimdi. Laurens'in ifadesiyle, Fransız nüfuzunun dayanakları, daha sonra "ahlaki bir varlık" olarak tanımlanacak olan Katoliklere sağlanan koruma, ekonomik çıkarlar ve kültürel eylemlerdi. Osmanlı'nın son yıllarındaki "parlak Levanten medeniyeti" kendini Fransızca ifade ediyordu ve Parisli yayıncılar da bu bölge için *France du Levant* (Levant'ın Fransa'sı) ifadesini kullanmakta tereddüt etmiyorlardı.⁵⁶

---

müştür. Bu sürecin ayrıntıları için bkz. Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 159-168.

⁵² Corm, *Histoire du Moyen-Orient*, 89.

⁵³ Ann Williams, *Britain and France in the Middle East and North Africa, 1914-1967*, (New York: Macmillan, 1968), 6.

⁵⁴ Fransızların sahip olduğu ayrıcalıklar ve kapitülasyonların gelişimi için bkz. Jacques Thobie, "L'emprunt ottoman 4% 1901-1905: le triptyque finance-industrie-diplomatie," *Relations Internationales*, no. 1 (1974): 71-85.

⁵⁵ Kamrava, *The Modern Middle East*, 38.

⁵⁶ Henry Laurens, "Le Mandat Français sur la Syrie et le Liban, in France, Syrie et Liban

1920'de Şam'ın ele geçirilmesi ve buradaki yönetimin lağvedilmesiyle, Fransız Dışişleri Bakanlığı (*Quai d'Orsay*) tarafından Henri Gouraud'nun yanında görevlendirilen Robert de Caix'in⁵⁷ öngördüğü biçimde Suriye'nin federal ve kantonal nitelikte örgütlenmesinin önündeki tüm engeller kalkmış oluyordu. Böylece, 30 Ağustos ve 2 Eylül 1920 tarihleri arasında, Yüksek Komiserliğin yayınladığı bir dizi kararnameyle Levant Devletleri'nin Fransız yetkisi altındaki siyasi yapıları şekillenmiş oldu.⁵⁸ 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan manda anlaşması 29 Eylül 1923'te yürürlüğe girdi ve Fransız mandası resmileşti.

Fransız mandası uygulandığı Levant bölgesinde Lübnan ve Suriye birlikte, bir bütün olarak ele alınmış, daha sonra bu iki devletin temel yapısını etkileyecek siyasi ve sosyal düzenlemeler de bu mantığa göre oluşturulmuştur. Maruni Hristiyanların 1922 itibarıyla nüfusun %55'ini teşkil ettiği Lübnan, Fransız etkisinin dayanak noktası olarak düşünülmüş ve buradaki toplulukların desteği alınarak yürütmenin başına Fransız bir vali getirilmesi sağlanmıştır.⁵⁹ Suriye topraklarında ise *divide et impera* (böl ve yönet) anlayışı benimsenmiş ve federal bir yapı oluşturulmuştur. Bu çerçevede Fransa, Suriye'yi, Halep, Şam, kuzeyde Alevi devletleri ve İskenderun Özerk Sancağı olarak parçalara böldü ve bu yapıların her biri kendi merkezi yönetimine sahip oldu. Tıpkı Irak'taki gibi Suriye'de de, başta Şam ve Halep devletlerinde, yerel eşraf ve bölgenin önde gelen aileleri manda rejimiyle kurdukları sıkı ilişkiler nispetinde, nepotizme dayalı bir sistem çerçevesinde idari görevlere getirildiler.⁶⁰ Öte yandan Longrigg'in işaret ettiği gibi kimi eski Osmanlı yönetici sınıfına mensup ailelerin üyeleri ya da Halep devletinin başına getirilen Kamil Paşa el Kudsi gibi bizzat eski Osmanlı yöneticileri de önemli pozisyonlara yerleştirildiler ve

---

1918-1946," içinde *France, Syrie et Liban 1918-1946 Les ambiguïtés et les dynamiques de la relation mandataire*, ed. Nadine Méouchy (Damas, Presses de l'IFPO, 2002).

⁵⁷ Robert de Caix'in Levant bölgesindeki faaliyetleri ve Fransa Dışişleri Bakanlığıyla olan ilişkileri için bkz. Gérard D. Khoury, *Une tutelle coloniale, le mandat français en Syrie et au Liban: écrits politiques de Robert de Caix* (Paris: Belin, 2006), 194-195.

⁵⁸ Jean-David Mizrahi, "La France et sa politique de mandat en Syrie et au Liban (1920-1939)," içinde *France, Syrie et Liban 1918-1946 Les ambiguïtés et les dynamiques de la relation mandataire*, ed. Nadine Méouchy (Şam: Presses de l'IFPO, 2002).

⁵⁹ Mizrahi, "La France et sa politique de mandat," 26.

⁶⁰ A.g.e., 27.

Osmanlı yönetimi ve Fransız mandası arasında bir devamlılık oluşturdular.⁶¹

Manda rejiminin başlıca üç işlevi bulunuyordu. Manda rejimi, Yüksek Komiserliğin bütçesini hazırlayan güçlü maliye yönetiminin direktiflerini uygulayarak, bankalar ve Düyun-u Umumiye gibi kurumlar arayıcılığıyla Suriye-Lübnan ekonomisini kapitalizme, esas olarak Fransız ekonomisine bağlıyordu. Bu sistemin yürüngesinde gümrük yönetimi, demiryollarının kontrolü ve imtiyazlı şirketler bulunuyordu. İkinci olarak manda rejimi, Suriye ve Lübnanlı kimliğinin hukuki ve diplomatik tanımını -söz konusu kimliği kontrol etmek amacıyla- yapıyordu. Bu çerçevede bir diplomatik büro ve adaleti sağlayan bir idare kurmuştu. Son olarak rejim, çeşitli müdürlükler eliyle eğitim ve sağlık alanına yön veriyordu. Bunu yaparken Levant bölgesindeki Fransız geleneğini takip etmekle birlikte sosyal kontrol stratejisinin genel geçer kurallarına da uygun olarak örgütleniyordu. Bu üç ana işleve ek olarak, manda rejimi, böl ve yönet stratejisi dahilinde yerel yönetimleri de kontrol altında tutuyordu. Sahip oldukları sınırlı yetkiler ve parçalı yapıları hiçbir yerel örgütlenmenin devlet statüsüne geçme talebinde bulunmasına imkan tanımıyordu. 1920'lerin başında Suriye ve Lübnan'da bu çoklu yapının içindeki unsurların yönetsel açıdan tek ortak noktaları ve devlet araçlarına ulaşmadaki tek kanalları Yüksek Komiserlik'ti; bir başka deyişle devlet erki manda rejiminin ta kendisiydi.⁶²

Fransız manda rejimi, modern devletin en önemli unsurlarından biri olan orduyu da yukarıda çerçevesi çizilen örgütlenme mantığı çerçevesinde dizayn etti. Fransızlar, Levant Özel Kuvvetleri adı verilen orduyu büyük ölçüde azınlıklardan oluşturdular. Manda rejimi sona erdikten sonra Suriye ordusunun esasını oluşturacak bu özel kuvvetlerin Khoury'nin ifade ettiği gibi Suriye rejiminin yapısı üzerinde büyük etkisi vardır. İleride orduyu teşkil eden farklı azınlık gruplarını Baasçılık birleştirecektir.⁶³

Manda rejimi ordunun örgütlenmesinde kullandığı azınlıklar politikasının bir benzerini, Suriye ve Lübnan'da oluşturdıkları parçalı yapıyı tek bir çatı altında birleştirebilecek ve bir devlet inşası süreci başlatabilecek temel tehdit olan milliyetçiliğin önünü kesmek için kent ve kırsal arasındaki

---

⁶¹ Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate* (Beyrut: Oxford University Press, 1972), 127.

⁶² Mizrahi, "La France et sa politique de mandat," 28.

⁶³ Philip S. Khoury, *Syria and the French Mandate. The Politics of Arap Nationalism 1920-1945* (Londra: I.B.Tauris&Co Ltd Publishers, 1987), 630.

farklılık ve çelişkilere dayanarak gerçekleştirmiştir. Öyle ki Fransızlar, milliyetçiliğin yaygın olduğu Şam, Halep, Humus, Hama gibi kent merkezleriyle kırsal bölgeler arasındaki ayrılıkları körükleyerek, örneğin nihayete kavuşmayacak bir toprak reformu başlatarak, manda aleyhtarı bağımsızlık hareketinin yayılmasını önlemeye çalışmışlardır.⁶⁴ Bu durum tüm Suriye ülkesinin yönetimini tek bir çatı altında toplayabilecek makro bir milliyetçiliğe alternatif ve rakip olarak yerel milliyetçiliklerin gelişmesine yol açmıştır.⁶⁵

1922'den II. Dünya Savaşına kadar olan dönemin ana gündemini başta 1925'te Jebel el Drüz'de patlak veren "Büyük Suriye Ayaklanması" olmak üzere⁶⁶ manda karşıtı milliyetçi grupların (ve siyasi partilerin) Suriye'nin bütünlüğünü sağlama girişimleri ve bu girişimlerin manda yönetimince engellenmeye çalışılması oluşturmuştur. Mandaya karşı kurtuluş mücadelesi çerçevesinde gerçekleşen bu tür ayaklanma ve devrimler, Dakhli'nin ifadesiyle, sadece kentsoylu milliyetçi çevrelerde değil, özellikle 1930'larla beraber kırsal bölgelerde ve işçi sendikaları bünyesinde de kendini ifade etme fırsatına dönüşmüştür.⁶⁷

Fransızlar, Arap milliyetçiliğini dizginlemek ve kontrol altında tutmak için yukarıda sözü edildiği gibi azınlık gruplarını kullanarak böl ve yönet stratejisi sürdürmüşlerdi. Khoury'ye göre bunun iki temel sebebi vardır; öncelikle Fransızlar Arap milliyetçiliğini İngilizlerin kendilerine karşı bir koz olarak kullanmasından endişeleniyorlardı, ikinci olaraksa milliyetçilerin Suriye'de kazanacakları bir zaferin Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgelerindeki bağımsızlık ateşini de alevlendireceğinden kaygı duyuyorlardı.⁶⁸ Milliyetçiler ve manda yönetimi arasındaki bilek güreşi ancak 1936 yılının 9 Eylül'ünde Paris'te imzalanan bir ön protokolle sona erecektir. Söz konusu metin onaylandığı takdirde Suriye'nin bağımsız

⁶⁴ Khoury, *Syria and the French Mandate*, 61.

⁶⁵ Muhammad Muslih, "The Rise of Local Nationalism," içinde *The Origins of Arab Nationalism*, ed. Rashid Kalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih ve Reeva S. Simon (New York: Columbia University Press, 1991).

⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz. Lenka Bokova, *La Confrontation franco-syrienne à l'époque du mandat - 1925-1927* (Paris: L'Harmattan, 1990); Edmond Rabbath. "L'insurrection Syrienne De 1925-1927," *Revue Historique* 267, no. 2 (542) (1982): 405-447.

⁶⁷ Leyla, Dakhli, "II. Révoltes et emprise coloniale (1916-1936)," içinde *Histoire du Proche-Orient contemporain*, ed. Leyla Dakhli (Paris: La Découverte, 2015), 25.

⁶⁸ Khoury, *Syria and the French Mandate*, 54.

bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne katılmasını öngörüyordu. Bu ön protokol Suriye'de aynı yıl gerçekleştirilen seçimlerde parlamentoda çoğunluğu elde etmiş olan milliyetçiler tarafından hızla onaylanırken Fransa tarafından onay süreci bekletilmiş, Arap milliyetçileri oyalanmıştır. Bu esnada ayrılıkçı Alevi ve Dürziler antlaşmaya karşı çıkmış ve peşi sıra Sancak sorunu da tekrar gündeme gelmiştir.⁶⁹

Sancak meselesi Fransızların giderek artan Alman tehdidi karşısında Türklerin tarafsızlığını kazanabilmek ve Akdeniz güvenliği için müttefik bulmak amacıyla Türkiye'yle anlaşması ve meselenin Türkiye lehine, Sancak'ın (Hatay) 1939 yılında Türkiye'ye katılmasıyla nihayete ermiştir.⁷⁰ 1936 protokolü ise sonuç vermemiş, Paris'in manda yönetiminin başına atadığı yeni Yüksek Komiser Gabriel Puaux II. Dünya Savaşı patlak verir vermez Suriye-Lübnan anayasalarını askıya almış ve doğrudan manda idaresine geçilmiştir.⁷¹

II. Dünya Savaşı boyunca ve savaşın sonunda ortaya çıkan koşullar Irak'ta olduğu gibi Suriye ve Lübnan'da da Arap milliyetçilerinin bağımsızlık ümitlerini artırdı. Nitekim 1943 yılında yapılan seçimlerde milliyetçiler galip geldiler ve 1944 yılı boyunca aralarında gümrüklerin kontrolü, sosyal işlerin idaresi gibi devlet yönetimine ilişkin pek çok alanda kontrolün manda yönetiminden Suriye hükümetine geçmesini sağladılar.⁷² 13 Aralık 1945 itibarıyla de İngiliz ve Fransızların sürdürdüğü pazarlıklar sonucunda Suriye ve Lübnan'daki manda yönetimi çekilmeye başladı ve Suriye'deki Fransız mandası 17 Nisan 1946'da sona erdi. Ulus-devletin inşa sürecinde başat bir unsur olan milliyetçi elitler tarafından bir başlangıç olarak görülen bağımsızlık, bu çalışmanın temel argümanının işaret ettiği gibi ülkeyi manda rejiminin öncelik ve çıkarlarıyla şekillenen devlet inşasının etkilerinden kurtaramamış, yeni bir devlet inşası süreci başlatmaktan ziyade siyasi istikrarsızlık ve kargaşanın miladına dönüşmüştür. Nitekim bağımsızlıktan kısa süre sonra ardı ardına, 1949 ve 1954'te askeri darbeler yaşanmıştır.

---

⁶⁹ Catherine Sedel-Lemonnier, *Le Proche et le Moyen-Orient, foyer de conflits. De 1890 à nos jours* (Paris: Ellipses, 2012), 44.

⁷⁰ Sancak Sorunu ile ilgili ayrıntılar için bkz. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I* (İstanbul, İletişim Yayınları, 2008), 279-292.

⁷¹ Sedel-Lemonnier, *Le Proche et le Moyen-Orient*, 44.

⁷² Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası," *Bilig*, no. 48 (2009): 151.

1940'larda Avrupalıların çekilmesinin ardından ülkelerini tam bir ulusal bütünlüğe kavuşturmak isteyen milliyetçi elit, İsrail'in kurulmasıyla birlikte yerini 1950'lerde, arkaik ve feodal geleneklere karşı, askeri disiplin ve gücü acil çözümler için bir araç olarak gören ve Arapların birlikte güçlü olacaklarını savunan yeni bir milliyetçi nesle bıraktı.⁷³ Üçüncü Dünya düşüncesi, Arap birliği düşüncesi ve sosyalizmden beslenen bu yeni nesil, Arap milliyetçiliğini Pan-Arabizm'e dönüştürdü.⁷⁴ Bu çerçevede Suriye'de de 1958'den 1961'e kadar sürecek kısa fakat önemli bir süreç başladı ve Suriye, Mısır ile beraber Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurdu.

Suriye'deki devlet inşası sürecinin günümüze de etki eden en önemli dönemeci 1960'ların başında Baas (Diriliş) Partisi'nin iktidarı ele geçirmesiyle yaşandı. Siyasal güçlerin bölünmesi karşısında bütün önemli unsurları birleştirecek nitelikte, bir başka deyişle ulusal birliği sağlayabilecek hareketlerden biri olan Baas Partisi, Suriye'nin siyasal hayatına az sayıda kentli büyük ailenin ve bunların çıkarlarını dile getiren partilerin ya da önderlerin oluşturdukları gevşek birliklerin hakim olmasına karşı bir meydan okumayı temsil ediyordu.⁷⁵ Hourani'ye göre Parti'nin kökeni Suriyelilerin ulusal kimliği ve bu kimliğin Arapça konuşan cemaatlerle ilişkisi hakkında yapılan entelektüel tartışmalarda yatar. Bu tartışma Suriye'de İngiltere ve Fransa'nın kendi çıkarları doğrultusunda çizdikleri sınırların diğer Orta Doğu ülkelerindekilere nazaran doğal ve tarihsel ayrımlara daha az uyduğu için aciliyet arz ediyordu.⁷⁶ Baas hareketinin başlıca teorisyenlerinden biri olan Mişel Eflak da bir Şamlı idi ve Suriye 1960'lar boyunca bu hareketin merkez ülkesi oldu.

1963'te iktidara geldikten sonra Baas Partisi'nin gerçekleştirdiği toprak reformu, bankaların ve sanayinin millileştirilmesi sosyalist geleneğin bir parçasıdır, ancak Baas liderleri için ulusal inşanın her şeyden önce temel amacı geniş bir sosyal taban inşa etmek ve rakip grup olarak belirlenen kentli burjuvazinin temel dayanaklarını ortadan kaldırmaktı. Baas devrimi, devlet inşası sürecini karayolu ağının geliştirilmesi, işleyen bir kamu sanayinin oluşturulması, bir liman altyapısı ve her şeyden önce ulusal

---

⁷³ Kamrava, *The Modern Middle East*, 89.

⁷⁴ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 465-466.

⁷⁵ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 467.

⁷⁶ A.g.e., 467.

entegrasyonu desteklemeye yönelik bir arazi kullanımı politikasıyla geliştirmiştir. Ancak bu ulusal inşa politikası, ulus-devlet için bir öncelik olmaktan çok yeni rejimin yandaşlarına hitap ediyordu ve yerel düzeyde kişilerin çıkarlarının ön plana çıkmasıyla giderek anlamını yitirdi.⁷⁷

Baas rejimi Suriye’de iktidara gelmiş diğer rejimler gibi toplumun içindeki dayanışma ağlarını öncelikle rejimin çıkarı doğrultusunda mobilize ediyordu. Picard’ın ustaca özetlediği gibi “siyasi patronlar bu dayanışma ağlarında (aşiretler, klanlar, topluluklar) toplumu kontrol etmenin hatta bunların dengelerini değiştirmenin bir yöntemini buluyorlardı.” Picard’a göre söz konusu yöntem, siyasi partiler ve devlet bürokrasisi toplumun aşiret işleyişini içselleştirmiş oldukları için, kitle partileri ya da polis gözetimi gibi ‘modern’ araçlardan daha etkili olabiliyordu.⁷⁸ Tam da bu nedenle Irak ve Suriye’de olduğu gibi Orta Doğu’nun genelinde de ulusal inşa ya da devlet inşası süreçleri gerek dış gerekse yerel inşa aktörleri tarafından iktidardaki yapının (manda, parti, rejim vs.) bekasını sağlamak üzere, bu yapının çıkarlarına bağlı yandaşlar yaratmaya (*clientalism*) dönüşmektedir. Manda döneminde gerçekleşen ilk ve temel devlet inşasının toplumsal yapıyı müzmin bir krize⁷⁹ mahkûm eden ve belki de en belirgin sonucu, etnik ve dini grupların sosyal ve siyasal olarak eşit haklara ve etkiye kavuşamamış olmasıdır. Baas Partisi de Belhadj’in işaret ettiği gibi çoklu etnik ve dinsel yapıyı idareye yansıtamamış ve toplumu sosyal bir krizden koruyamamıştır.⁸⁰

Biri Nurettin el Atassi öncülüğünde ilerlemeci, diğeri Hafız el Esad öncülüğünde milliyetçi olmak üzere iki rakip gruba ayrılan Baas Partisi’nin siyasal varlığı 1970 itibariyle Suriye’deki iktidar ve rejimle özdeşleşti. Üçüncü Dünya düşüncesi, Arap birliği düşüncesi ve sosyalizmden beslenerek kurulan ve Mişel Eflak’ın ifadesiyle “tek bir Arap ulusunun birleşik bir devlet içinde yaşama hakkına sahip olduğu” idealiyle yola çıkan Baas Partisi, Irak’ta olduğu gibi, Hafız el Esad’ın iktidarı ele geçirmesiyle totaliter bir rejimin aracı haline geldi.

---

⁷⁷ Fabrice Balanche, “Clientélisme, communautarisme, fragmentation territoriale en Syrie,” *A contrario*, no. 11 (2009) : 123.

⁷⁸ Elisabeth Picard, *La politique dans le monde arabe* (Paris: Armand Colin), 2006.

⁷⁹ Yasin Athoğlu, “Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 73, no. 1 (2018): 129-156.

⁸⁰ Souhaïl Belhadj, *La Syrie de Bashar al-Asad. Anatomie d’un régime autoritaire* (Paris: Belin, 2013).

II. Dünya Savaşı sonrasında, Soğuk Savaş boyunca iktidardaki rejimin niteliğinden bağımsız olarak Suriye'nin siyasal hayatı devlet inşasının ilk aşamalarında olduğu gibi, iç dinamikler kadar uluslararası politikayla da belirlendi. Lesch'in vurguladığı üzere önce askerlerin ön plana çıktığı ardından Baas Partisi'nin hâkim olduğu otoriter bir iktidarla yönetilen ve büyük bir istikrarsızlık içinde olan Suriye'de tam da bu nedenle ulusal kimlik ve siyasal kültür ister Arap milliyetçiliği ister anti-Siyonizm ya da anti-emperyalizm yönünde olsun, yönetici sınıfın dış referansla kurduğu ilişkiyle yapılandırıldı.⁸¹

Varlıkları ve gelişimleri Soğuk Savaş koşullarına dayanan Orta Doğu'daki tüm diğer rejimler gibi Suriye'deki Baas rejimi de Soğuk Savaş'ın sona ermesine rağmen devam etti ve Beşar el Esad'ın Temmuz 2000'de iktidara gelmesiyle rejim Esad ailesiyle özdeş hale geldi. Yukarıda tarihsel süreçte Suriye'deki devlet inşası ele alınırken altı çizilen yapısal sorunlar ve Picard'ın işaret ettiği klientalizm sarmalı bu rejim boyunca Suriye'yi adeta esir aldı. Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de toplumun farklı kesimlerini bir araya getiremeyen, bu kesimlerin taleplerine cevap vermeyen bir iktidar ortaya çıktı. Bu iktidar gerek 1979'da Halep ve Hama'da ilk kez görünür hale gelen İslamcı grupların, gerek seküler ve/veya sol kesimlerin ya da etnik azınlıkların ayaklanmalarıyla sürekli olarak karşı karşıya kaldı. Bir yandan rejimin toplumu bir arada tutamaması, diğer yandan tam da toplumun bu parçalı yapısının derinleştiği istikrarsızlık sonunda 2011'den beri devam eden ve boyutları bir iç savaşı çoktan aşan çatışma ortamını yarattı ve devlet inşasının aksak temelleri üzerinde Migdal'in kavramlarıyla “zayıf” bir devlet (*weak state*) olarak varlığını sürdüren Suriye devleti meşru şiddet tekeline kaybederek tamamen çöktü (*collapsed state*).⁸²

⁸¹ David W. Lesch, “Militaires et politique étrangère en Syrie (1946-1970) De l'indépendance à la dictature,” *Vingtième Siècle*, no. 124 (2014): 73-86.

⁸² Migdal, *Strong Societies and Weak States*, 177.

4. Sonuç

Orta Doğu'daki devletlerin çok büyük bir kısmı dış müdahaleyle ya da dış güçlerin "müttefik" olarak seçilen yerel nüfusun bir bölümüyle ortaklık halinde devlet kapasitesini yaratmasıyla kurulmuştur. Orta Doğu'da modern devletin oluşumuna ilişkin süreçler, etnik ve/veya dinsel bölünmüşlük ve çatışmanın egemen olduğu, merkezi otoritenin fiziksel şiddet tekeli tamamiyle elinde tutamadığı ve merkezi otoriteye çeşitli gruplarca ve sıklıkla şiddet yoluyla meydan okumaların eksik olmadığı süreçlerdir. Günümüzde bölgedeki istikrarsızlığın temelinde bir türlü Avrupa modelindeki otoritenin ve kurumların kabulüne dayalı devlet sisteminin yerleşmemiş olmasının yanı sıra, bu "ithal edilen" modelin yerel dinamiklerle uyumunun sağlanamamış ve kapsayıcı bir ulus ve devlet inşası faaliyetine dönüşmemiş olması da bulunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında ele alınan Irak ve Suriye'deki devlet inşası örnekleri de esasen manda yönetimleri dahilinde, İngiltere ve Fransa'nın çıkarları ve bölgedeki öncelikleri çerçevesinde başlamıştır. Her iki ülkede de I. Dünya Savaşı sonrası başlatılan devlet inşası süreçlerinde inşaa faaliyetinin ana ve dışsal aktörleri tarafından yerel koşullar, yerel aktörler arasındaki güç dengesi, etnik ve sınıfsal yapılar yeterince dikkate alınmamış ya da bu unsurlar söz konusu dışsal aktörlerin çıkarlarına göre araçsallaştırılmıştır. Öyle ki, bu durum Irak'ta İngilizlerin ayrıcalıklı grup olarak Sünnileri belirlemesiyle nüfusun %60'ını teşkil eden Şiiilerin devlet inşasının neredeyse tüm aşamalarından dışlanmasına, Suriye'de (ve Lübnan'da) ise Fransızların *divide et impera* (böl ve yönet) anlayışı sonucunda bütüncül, topyekûn ve tüm etnik, dinsel ve sınıfsal yapıları kapsayacak nitelikte bir devlet kurulamamasına yol açmıştır. Her iki örnekte de yerel aktör ve dinamiklerin tamamı dikkate alınmadan, ayrıcalıklı kılınan bir grupla devletin temellerinin atılması diktatörlük anlayışının ülke yönetiminde kronikleşmesine ve iktidarı ele geçiren hemen her hükümetin, (örneğin Baas Partisi'nin) kendi grubunun iktidarını korumak için otoriterleşmesine yol açmıştır.

Manda rejimleri sırasında başlatılan devlet inşasından miras kalan yapısal sorun ve zayıflıklar her iki örnekte de devletin işleyişine ilişkin kalıcı hasarlara yol açmış ve devlet, iktidarı ele geçiren grup ya da gruplar tarafından kendi bekalarını korumak ve diğer grupları kontrol altında tutmak (çoklukla baskıyla) için kullandıkları bir araç halini almıştır. Daha

açık bir ifadeyle iktidarla özdeşleşen rejim, devletin önüne geçmiş hatta devleti esir almıştır. Yukarıda belirtildiği gibi bu siyasi yapıları rejim-devletler olarak tanımlamak mümkündür. Ayubi'nin ifadesiyle Orta Doğu'daki pek çok devlet gibi Irak ve Suriye de güçlü (*strong*) değil fakat cezalandıran ve baskı kuran sert (*hard*) devletlere dönüşmüşlerdir.⁸³

Irak ve Suriye devletleri iktidardaki rejimlerin bekası için kaçınılmaz olarak klientalizme saplanarak yukarıda ayrıntılı olarak tanımlanmaya çalışılan modern devletin ana niteliklerini kaybetmiş ve günümüzde salt buldukları coğrafyayı değil küresel düzeyde uluslararası politikayı tehdit eden müflis siyasi yapılara dönüşmüşlerdir. Bu çalışma kapsamındaki analiz Orta Doğu'da modern devletin karşılığının gerçekte var olup olmadığına dair çok temel bir soruyu tekrar düşündürmektedir.

Kaynakça

- Anderson, Lisa. "The State in the Middle East and North Africa." *Comparative Politics* 20, no. 1 (Ekim 1987): 1-18.
- Atlıoğlu, Yasin. "Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 73, no. 1 (2018): 129-156.
- Ayubi, Nazih. *Over-stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*. Londra: I.B. Tauris, 1995.
- Badie, Bertrand *L'Etat importé*. Paris: Fayard, 1992.
- Badie, Bertrand ve Pierre Birnbaum. *Sociologie de l'Etat*. Paris: Domont, Hachette-Pluriel, 2009.
- Badie, Bertrand ve Marie-Claude Smouts. *Le Retournement du monde: Sociologie de la scène internationale*. Paris: Presse des Sciences Politiques & Dalloz, 1995.
- Balanche, Fabrice. "Clientélisme, communautarisme, fragmentation territoriale en Syrie." *A contrario*, no. 11 (2009): 122-150.
- Barnett, Michael N. "Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in the Arab State System." *International Organization* 49, no. 3 (Yaz 1995): 479-510.

⁸³ Nazih Ayubi, *Over-stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East* (Londra: I.B. Tauris, 1995).

- Belhadj, Souhaïl. *La Syrie de Bashar al-Asad. Anatomie d'un régime autoritaire*. Paris: Belin, 2013.
- Bokova, Lenka. *La Confrontation franco-syrienne à l'époque du mandat-1925-1927*. Paris: L'Harmattan, 1990.
- Bozarslan, Hamit. "Etats, communautés et marges dissidentes en Irak." *Critique Internationale* 1, no. 34 (2007): 17-27.
- Corm, Georges. *Histoire du Moyen-Orient. De l'Antiquité a nos jours*. Paris: La Découverte, 2007.
- Dakhli, Leyla. "II. Révoltes et emprise coloniale (1916-1936)." içinde *Histoire du Proche-Orient contemporain*, Editör: Leyla Dakhli, 17-36. Paris: La Découverte, 2015.
- Dawood, Hosham. "Etatıser la tribu et tribaliser l'Etat." *Esprit*, no. 2 (2002): 21-40.
- Dodge, Toby. "International Obligation, Domestic Pressure and Colonial Nationalism: The Birth of the Iraqi State Under The Mandate System." içinde *The British and French Mandates in Comparative Perspectives*, Editörler: Nadine Méouchy ve Peter Sluglett, 143-164. Leiden: Brill, 2004.
- Dodge, Toby. "Iraq: The contradictions of exogenous State-Building in historical perspective." *Third World Quarterly* 27, no.1 (2006): 187-200.
- Droz-Vincent, Philippe. "Le temps des régimes: la stabilisation des autoritarismes." içinde *Moyen-Orient: pouvoirs autoritaires, sociétés bloquées*. Editör: Philippe Droz-Vincent, 148-191. Paris: Presses Universitaires de France, 2004.
- Fieldhouse, David K. *Western Imperialism in the Middle East 1914-58*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Fromkin, David. *A Peace to End All Peace The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York: Henry Holt and Company, 1989.
- Halliday, Fred. *The Middle East in International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

- Hourani, Albert. *Arap Halkları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Kamrava, Mehran. *The Modern Middle East. A Political History since the First World War*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 2005.
- Keohane, Robert ve Joseph Nye. *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge: Harvard University Press, 1972.
- Khoury, Gérard D. *Une tutelle coloniale, le mandat français en Syrie et au Liban: écrits politiques de Robert de Caix*. Paris: Belin, 2006.
- Khoury, Philip S. *Syria and the French Mandate. The Politics of Arap Nationalism 1920-1945*. Londra: I.B.Tauris, 1987.
- Laurens, Henry. "Le Mandat Français sur la Syrie et le Liban, in France, Syrie et Liban 1918-1946." içinde *Les ambiguïtés et les dynamiques de la relation mandataire*, Editör: Nadine Méouchy, 409-415. Şam: Presses de l'IFPO, 2002.
- Lesch, David W., "Militaires et politique étrangère en Syrie (1946-1970) De l'indépendance à la dictature." *Vingtième Siècle*, no. 124 (2014): 73-86.
- Longrigg, Stephen Hemsley. *Syria and Lebanon Under French Mandate*. Beyrut: Oxford University Press, 1972.
- Luizard, Jean- Pierre. "La communauté chiite, première victime de l'implosion de la société irakienne." *Hérodote* 1, no. 124 (2007): 118-154.
- Majid, Majid A. *L'Emergence d'un Etat à l'ombre d'un Empire: Irak/ Grande-Bretagne*. Paris: Publication de la Sorbonne, 1996.
- Migdal, Joel. *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton: Princeton University Press, 1988.
- Mizrahi, Jean-David. "La France et sa politique de mandat en Syrie et au Liban (1920-1939)." içinde *France, Syrie et Liban 1918-1946, Les ambiguïtés et les dynamiques de la relation mandataire*, Editör: Nadine Méouchy, 35-71. Şam: Presses de l'IFPO, 2002.

- Muslih, Muhammad. "The Rise of Local Nationalism." içinde *The Origins of Arab Nationalism*, Editörler: Rashid Kalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih ve Reeva S. Simon, 167-185. New York: Columbia University Press, 1991.
- Okur, Mehmet Akif. "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası," *Bilig*, no. 48 (2009): 137-156.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası* cilt I. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Picard, Elisabeth. *La politique dans le monde arabe*. Paris: Armand Colin, 2006.
- Pierson, Christopher. *The Modern State*. Londra, New York: Routledge, 1996.
- Polk, William R. *Understanding Iraq, A Whistlestop Tour from ancient Babylon to Occupied Badghdad*. Londra: I.B. Tauris, 2006.
- Rabbath, Edmond. "L'insurrection Syrienne De 1925-1927." *Revue Historique* 267, no. 2 (542) (1982): 405-47.
- Risse-Kappen, Thomas. *Bringing Transnational Relations Back in: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Russel, Malcolm B. *The First Modern Arab State Syria under Faysal, 1918-1920*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1985.
- Saint-Prot, Charles. *L'Histoire de l'Irak: De Sumer à Saddam Hussein*. Paris: Ellipses, 1996.
- Sedel-Lemonnier, Catherine. *Le Proche et le Moyen-Orient, foyer de conflits. De 1890 à nos jours*. Paris: Ellipses, 2012.
- Sluglett, Peter. *Britain in Iraq: Contriving King and Country*. Londra: I. B. Tauris, 2007.
- Smith, Anthony D. "State-Making and Nation-Building." içinde *The State Critical Concepts* vol. II, Editör: John A. Hall, 59-90. Londra: Routledge, 1994.
- Stivers, William. *Supremacy and Oil: Iraq, Turkey, and the Anglo-American World Order 1918-1930*. Londra: Cornell University Press, 1982.

- Strange, Susan. *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Talentino, Andrea Kathryn. "The Two Faces of Nation-Building: Developing Function and Identity." *Cambridge Review of International Affairs* 17, no. 3 (October 2004): 557-575.
- Thobie, Jacques. "L'emprunt ottoman 4% 1901-1905: le triptyque finance-industrie-diplomatie." *Relations Internationales*, no. 1 (1974): 71-85.
- Tilly, Charles. "War Making and State Making as Organized Crime." içinde *Bringing the State Back In*, Editörler: P.B. Evans, D. Rueschmeyer ve T. Skocpol, 169-191. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Tilly, Charles. "Western State Making and Theories of Political Transformation." içinde *The Formation of National States in Western Europe*, Editör: Charles Tilly, 601-638. Princeton: Princeton University Press, 1975.
- Tilly, Charles. *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Cambridge MA: Blackwell, 1992.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*, Çeviren: Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Willard-Ireland, Philip. *Iraq: A Study in Political Development*. Londra: Routledge, 2005.
- Williams, Ann. *Britain and France in the Middle East and North Africa, 1914-1967*. New York: Macmillan, 1968.
- Yerasimos, Stefanos. *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence. Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*. New York: Caravan Books, 1977.

